

Taal, natuur en cultuur volgens Kraak

Jan Koster

1 Overdrijving als didactisch procédé

Zonder Remmert Kraak zou ik niet in de taalkunde terecht gekomen zijn. Dat heeft mede te maken met een eigenschap van Kraak die ook in dit boek een rol speelt, namelijk het vermogen tot enthousiaste overdrijving. Dat was een sterkte en een zwakte. De kracht van Kraaks overdrijvende gedrevenheid was dat je als student al snel het gevoel kreeg deel te nemen aan iets grandioos. Als didactisch procédé was dat erg effectief en menigeen moet voor de taalkunde hebben gekozen door Kraaks enthousiasme.

Dat enthousiaste overdrijving ook nadelen heeft blijkt uit dit boek. De dragende gedachte ervan is dat de *weergavemythe* moet worden verworpen, de opvatting “dat er één en dezelfde taal is waarvan we ons al naar het uitkomt mondeling dan wel schriftelijk bedienen” (p. 12). Vervolgens wordt in de rest van het boek omstandig betoogd dat wij gewend zijn de taal te bekijken door de bril van de schriftelijkheid, waardoor de taalkunde aan de illusie ten prooi valt dat iets natuurlijk bestudeerd wordt, terwijl het in werkelijkheid gaat om een eigenstandig cultuurproduct.

Ik vind Kraaks integrale verwerping van de weergavemythe niet overtuigend. Er is zeker iets problematisch aan de relatie tussen gesproken en geschreven taal en ook de vraag of het studieobject van de taalkunde biologisch-natuurlijk dan wel cultureel is, is van groot belang. Maar aangaande het problematische van de eerstgenoemde relatie overdrijft Kraak enorm, terwijl hij ten aanzien van het tweede probleem juist niet radicaal genoeg is. Kort gezegd ben ik van mening dat de weergaverelatie tussen gesproken en geschreven taal alles behalve mythisch is, terwijl zowel gesproken als geschreven taal tot de menselijke cultuur behoort. De uitvinding van het schrift is niet de radicale Rubicon tussen natuur en cultuur in de taal die Kraak erin ziet.

Om te beginnen de weergaverelatie. Dat er een weergaverelatie bestaat tussen gesproken en geschreven taal blijkt uit het feit dat iedereen een geschreven tekst kan weergeven in gesproken taal door hem voor te lezen. Omgekeerd behoort het tot het dagelijks werk van menig typist(e) om ingesproken taaluitingen om te zetten in geschreven tekst. Voor de computer zijn er zelfs spraakherkenningsprogramma's die gesproken taal omzetten in

geschreven taal, alles onder gebruikmaking van het alfabet. Tegen de achtergrond van deze alledaagse ervaringen heb ik grote moeite met Kraaks integrale verwerping van de “weergavemythe”.

2 De weergavemythe in de fonologie

In de nadere uitwerking van zijn kritiek op de weergaverelatie gaat Kraak zeer uitvoerig in op het ontstaan van de fonologie. Kraak ziet de vermeende illusie van de weergaverelatie vooral terug in de geschiedenis van de fonologie, waarbij segmentering als d.m.v. fonemen volgens hem geen natuurlijke werkelijkheid beschrijft maar gezien moet worden als een optische illusie veroorzaakt door het alfabet. Kraak verwerpt daarmee de standaardopvatting, die inhoudt dat de uitvinding van het alfabet juist gebaseerd was op briljant intuïtief inzicht in de natuurlijke segmentering van woorden in spraakklanken.

Het is voor Kraak van het grootste belang dat, om aan te tonen dat segmentering in de fonologie niet deugt, het ook werkelijk zo is volgens de laatste fonologische inzichten dat segmentering verworpen moet worden. Echter, Kraak besteedt juist aan die kwestie slechts een paar bladzijden (hfst. 2, pp. 172-180). Het grootste gedeelte van het desbetreffende hoofdstuk documenteert de rol van het alfabet in het ontstaan van de fonologie en de daarmee verbonden segmenteringsgedachte. Het is echter de vraag of segmentering zo radicaal verworpen wordt door de hedendaagse fonologie als Kraak suggereert. Zelfs de door Kraak geciteerde fonoloog John Goldsmith schrijft het historische succes van het alfabet toe aan correspondentie met enigerlei natuurlijke werkelijkheid. Dat is eigenlijk een kwestie van gezond verstand: zonder genoemde correspondentie zou het op het alfabet gebaseerde spellen geheel onleerbaar en onbruikbaar zijn. Een soortgelijke conclusie kan worden getrokken uit wat hierboven gezegd is over hardop lezen, het werk van de typist(e) en spraakherkenningsprogramma's.

Dat mensen die niet in een alfabetische traditie zijn opgegroeid niet in staat zijn om woorden in segmenten op te delen zegt, anders dan Kraak suggereert, absoluut niets over de natuurlijkheid van segmenten. Degenen die een alfabet leren krijgen namelijk impliciet het fonologisch-theoretische inzicht mee dat aan het alfabet ten grondslag ligt. Dat de segmentele fonologie ontstaan is binnen een alfabetische cultuur ligt om soortgelijke redenen voor de hand: er wordt gebruik gemaakt van de theoretische voorsprong die de uitvinders van het alfabet ons gegeven hebben. Het is in dit verband interessant dat grote aandacht voor de

syllabe in onze fonologische traditie van relatief recente datum is. Als wij een syllabisch schrift gehad hadden, zouden we daar ongetwijfeld eerder aan toegekomen zijn. Dat wij door alfabetisch dan wel syllabisch schrift een bepaalde richting opgestuurd worden in onze fonologische theorieën kan moeilijk worden opgevat als kritiek op de realiteit van segment en syllabe.

3 De weergavemythe in taal en denken

In de laatste twee hoofdstukken van zijn boek bespreekt Kraak de weergavemythe in relatie tot de verhouding tussen taal enerzijds en logica en het denken anderzijds. Ook hier is de stelling dat de taalkunde zich niet bezighoudt met het natuurlijke of praktische denken maar met eigenstandige cultuurproducten die gevormd zijn door onze schriftelijke cultuur. Kraaks laatste zin luidt als volgt: “ons natuurlijke, praktische denken zal mogelijk altijd een mysterie blijven, en daarmee ook de relatie met de taal”.

Het gaat hier zeker om iets interessants, namelijk om de vraag of de cognitieve psychologie of de taalkunde ooit natuurlijke, biologische feiten bestudeert of in hoofdzaak feiten die, zoals Vygotsky het uitdrukte, “cultureel bemiddeld” zijn. Ik ben het met Kraak eens dat die culturele bemiddeling vaak onderschat of zelfs miskend wordt. Chomsky’s nadruk op “biolinguïstiek” is daar een voorbeeld van. Een zekere scepsis lijkt mij hier op zijn plaats. Ik ga zelfs met Kraak mee als hij beweert dat de uitvinding van het schrift een belangrijke stap geweest is in de culturele bemiddeling van wat wij als taal en denken zien. Maar Kraak overdrijft weer als hij suggereert dat de kunstmatigheid van de schriftelijke taalcultuur ons elk zicht op de natuur ontnemt. De syllogistische logica is bijvoorbeeld zonder meer een product van onze cultuur. Maar dat betekent niet dat er geen enkele verband is met onze natuurlijke mogelijkheden. Volgens een respectabele traditie zijn culturele prestaties mede articulaties en toepassingen van onze natuurlijke vermogens. De figuratieve schilderkunst is bijvoorbeeld mede mogelijk door ons biologisch verankerde vermogen om tweedimensionale representaties te interpreteren als afbeeldingen van een driedimensionale werkelijkheid.

Ik vind dus dat Kraak te rigoureuus is in het ontkennen van de relatie tussen cultuur en natuur ten aanzien van logica en denken. Dat die relatie uiteindelijk onontwarbaar zou kunnen zijn is een andere kwestie. Het zou een te moeilijk empirisch probleem kunnen zijn in plaats van dat de relatie in kwestie totaal afwezig is.

Maar eigenlijk stelt Kraaks conclusie ons voor een nog veel groter, principieel probleem: als de ware aard van ons natuurlijke, praktische denken een volkomen mysterie is, dan is ook niet langer uit te maken hoe schriftelijkheid daar een vervorming van is. Immers, om uit te maken of iets een vervorming is moet men weten hoe het er uitzag vóór de vervorming. Kraaks stelling is daarom niet te evalueren en blijft steken in een speculatie die best in minder bladzijden geformuleerd had kunnen worden.

Iets soortgelijks geldt voor de specifieke rol van de schriftelijkheid bij het ontstaan van de genoemde vervormingen. Ook hier kan men zich pas uitspreken over de aard van de vervormingen als men enig idee heeft hoe het onvervormde product er uitzag. Maar hoe ziet taal er uit die niet vervormd is door de schriftelijke cultuur? Men zou dan iets moeten zeggen over de taal van schriftloze volkeren, maar daar zegt Kraak vrijwel niets over. Ook hier kunnen Kraaks stellingen dus niet geëvalueerd worden.

Zelfs als talen van schriftloze gemeenschappen afwijkende kenmerken hebben, is het zeer de vraag of die volstrekt uniform zijn ten opzichte van wat men in geschreven talen aantreft. Kraak heeft oog voor het feit dat orale culturen niet uniform zijn maar ontwikkelingen doormaken, bijvoorbeeld door het uitvinden van mnemonische technieken (p. 286). Voorbeelden hiervan zijn metrum en rijm bij mondeling overgeleverde gedichten. Noch orale noch schriftelijke culturen zijn uniform en er is daarom wellicht eerder sprake van een continuüm dan van een scherpe scheidslijn, ontstaan door de uitvinding van het schrift. Sterker nog, het bestaan van metrum en rijm in oraal overgeleverde literaire creaties is een sterk tegenvoorbeeld tegen Kraaks hypothese dat de realiteit van segment en syllabe ons opgelegd is door onze tegennatuurlijke schriftelijke cultuur.

4 Kraak en de natuurlijkeidsmythe

Ik begrijp lang niet altijd wat Kraak bedoelt in zijn boek en ik zal de lezer een lange lijst van voorbeelden besparen. Waar ik Kraak wel meen te begrijpen ben ik het vrijwel nooit met hem eens, zoals uit het bovenstaande mag blijken. Toch heb ik het lezen van dit mijns inziens weinig overtuigende boek op een bepaalde manier stimulerend gevonden. Bij de huidige discussies over biolinguïstiek en evolutionaire psychologie komt het mij meer en meer voor dat de relatie tussen natuur en cultuur in taal en cognitie aan grondige heroverdenking toe is. Chomsky houdt de cultuur buiten de deur door van het taalvermogen in brede zin en het taalvermogen in engere zin te spreken. Het laatste, met name het vermogen tot het recursief

genereren van zinnen, zou puur biologisch zijn. Ik ben het daar niet mee eens en vind dat welk natuurlijk vermogen dan ook een rol speelt in de taal, het daar slechts een plaats in heeft door een puur menselijke uitvinding, namelijk die van woorden. Wij hebben onze woorden complexe eigenschappen gegeven waaronder de mogelijkheid ze recursief te gebruiken. Ook in engere zin is de taal dus niet iets natuurlijk-biologisch maar iets cultureels, en wel omdat we er onze natuurlijke vermogens in *toepassen*. Toepassing van biologische vermogens is geen biologie, maar technologie en technologie is een vorm van cultuur.

Wat ik stimulerend aan Kraaks boek vind is dat hij terecht datgene wat de taalkunde bestudeert eerder in de cultuur situeert dan in onze biologische natuur. Maar waar hij zich volgens mij in vergist, is in zijn stellingname dat “schriftelijkheid” het alles beslissende criterium is en de belangrijkste scheidslijn vormt tussen natuur en cultuur. Ook de taal van schriftloze gemeenschappen is een cultuurproduct, al was het alleen maar omdat de woorden ervan uitvindingen zijn. Ook in orale tradities treft men, zoals gezegd, soms besef aan van segment en syllabe, terwijl Kraak ten onrechte de neiging heeft zulk besef te laten afhangen van de uitvinding van het schrift. Maar omdat Kraak zich hierin vergist is ook de weergaverelatie tussen gesproken en geschreven taal minder mythisch dan Kraak suggereert. Uiteindelijk vind ik daarom dat Kraak, ondanks zijn soms al te radicale standpunten, in zeker opzicht nog niet radicaal genoeg is: aan wat wij traditiegetrouw de natuurlijke taal noemen, is weinig natuurlijks. Volgens Kraak ontnemt de schriftelijkheid van onze taaltraditie ons het zicht op de natuurlijke spraak en het natuurlijke denken. Hij creëert hiermee een nieuwe mythe, namelijk die van de natuurlijkheid van de taal in orale tradities. Het denken over taal wordt niet vertroebeld door Kraaks weergavemythe maar door de natuurlijkheidsmythe.

Jan Koster
Rijksuniversiteit Groningen
J.Koster@rug.nl